

Пирко Р.П., студент гр. ПР-144 юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій *ЧНТУ*

Козинець О.Г., к.і.н., доцент, зав. кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій *ЧНТУ*

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ПОДАТКОВОЇ РЕФОРМИ КНЯГИНИ ОЛЬГИ

Реформа княгині Ольги, яка почала вводитися у 947 р. є першою відомою податковою реформою, яка впорядкувала фінансово-економічну систему Київської Русі та сприяла розвитку державності на території майбутньої України.

Княгині вдалося закласти підвалини майбутньої економічної і фінансової системи Київської Русі, які поглиблювалися за князювання Святого Володимира і Ярослава Мудрого. Найдавнішою системою прямих податків на утримання княжого двору й дружини була у Київській Русі данина, яка сплачувалася, звичайно, продуктами сільського господарства і промислів [1 с. 49].

Серед прямих податків виділяли дари (добровільне підношення підданих), данину (плату підданих), оброк (плату за користування певними земельними наділами, знаряддями праці тощо).

При зборі данини виявилися найхарактерніші особливості феодальної податкової системи – неврегульованість розмірів та періодичність збору податків, їх величезна кількість і різноманітність, випадковість і свавілля поборів, збирання їх особами, які мали зацікавленість у максимальній особистій наживі. Данина справлялася двома способами: повозом – коли її привозили в Київ і полюддям, коли князі чи їх дружинники самі їздили за даниною.

Полюддя у Київській Русі носило характер щорічного об'їзду князем з дружиною підвладного населення для «кормління» і збирання данини «ходіння по людях». З часом полюддя перетворилося вже в регулярний податок не залежно від того чи приїздив за даниною сам князь, чи його агенти [2, с. 120].

Усе це на практиці призводило до значних зловживань, результатом чого були заворушення і навіть повстання. Відомо, що смерть князя Ігоря, через надмірну жадібність, примусила навіть хитру княгиню Ольгу «уважно поставитися до справи оподаткування людності».

Перша, відома історикам, реформа податкової системи в Україні відбулась в 947 р. Ольга започаткувала стабільне стягнення податків, запровадивши так звані «становища» – адміністративно-фінансові пункти для збирання данини, використавши для цього стародавні центри сільських общин – погости, а також «уроки» та «устави», які визначали розміри та зміст зборів, що сплачувалися у той час переважно хутром. Вона впровадила перші в Київській Русі «реформи», чітко окресливши землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини. Княгиня водночас стежила за тим, щоб підлегли не позбавлялися засобів до існування й відтак могли сплачувати данину [3, с. 20].

Більшість дослідників схильні вважати, що, так званий, «устав» був певною адміністративною постановою, який мав характер юридичної санкції, але що ж саме встановлювалося цим актом залишається на сьогодні остаточно не з'ясованим, оскільки, як правило, вчені посилаються на неясність тлумачення феодальної термінології, яка вживається літописцем [4, с. 125].

За однією із версій «оброком» називалось зобов'язання місцевого населення утримувати князя і його дружину під час їх щорічного об'їзду по підвладним територіям для здійснення суду та збирання данини. За іншою версією оброком називалася плата за користування певними предметами (знаряддями праці, земельними наділами та ін.), яка накладалася як на підкорені племена, так і на одноплемінників [5, с. 89].

Під «уроком», більш за все, розумілася будь-яка повинність, яку виконували в певний термін. Це могла бути сплата певної суми грошей, надання певної кількості речей чи виконання певної роботи [6, с. 76].

Встановлення більш суворого порядку збирання данини, визначення його строків і певних місць, регламентація податків були, на думку Володимира Рички, вирішальним кроком на шляху одержавлення племінних князів, перетворення їх земель на державну територію Київської Русі. Суть реформи полягала в тому, що замість ліквідованих місцевих князів була створена міцна, безпосередньо зв'язана з центром місцева фінансова адміністрація [7, с. 27].

Сенс реформи княгині Ольги полягав у тому, що замість періодично здійснюваного полюддя було створено постійно діючу густу мережу фінансових органів.

Система прийнятих Ольгою сукупних доходів мала швидкі позитивні наслідки. Поліпшилося стягнення данини та відбування повинностей – вони стали вчасними, безперебійними. Данину древляни платили чималу. Складалася вона з трьох частин. Перші дві надходили до Києва, третя – безпосередньо до Вишгорода – власної князівської вотчини.

Окрім названих форм оподаткування, існувало ще й полюддя. Воно було предтечею майбутніх Ольжиних новачій. Особливості полюддя полягали в розрахунках убранням. «У кожного є дочка, то цар бере одну з її суконь на рік, а якщо син, також бере один з його костюмів на рік» [8, с. 277].

Полюддя не обмежувалося «костюмною» функцією. Коли княгиня разом із дружиною вирушала в подорож до поселень і жила там практично цілу зиму, їх утримували своїм коштом вотчинники. Обов'язок племен утримувати князя та дружину під час цього полюддя називався оброком.

Погости, або, як їх ще називали, гощення, заселяли державні мужі-прикажчики (тиуни), які контролювали виконання князівських наказів і настанов. Ще одним обов'язком було вчасне збирання податків. Із тимчасових опорних пунктів перебування погости перетворюються на постійне місце проживання наділених владою державних посадовців. Тобто формуються адміністративні центри, наділені функціями фінансового управління. Серед яких головними було збирання данини та стягнення судового мита [9, с.122].

Заслугове на особливу увагу принцип, за яким визначався розмір податків, що мав бути зібраний тим чи іншим погостом. Бралася до уваги не відстань, яка знаходилася між погостами, які, до речі, знаходилися на різній відстані один від одного, а кількість данників – димів. Крім того, складався відповідний список платників податків, куди записувалась кількість членів родини, що було, свого роду, першим списком населення Київської Русі. Всі записи, які велися на березовій корі, пересилалися в Київ. Це були списки платників податків та документи стосовно адміністративних питань погостів та становищ.

На думку Б.Рибаківа, полюддя та погости хронологічно існували в один і той же час, а відмінність між ними полягала лише у тому, що погости розміщувалися поза зоною збирання полюддя та являли собою укріплені віддалені осередки князівської влади [10, с. 39].

Соціальний аспект перетворень княгині Ольги має важливе значення, оскільки впровадженій нею порядок збирання данини шляхом створення нових постійних адміністративно-фінансових та судових осередків на місцях поклато початок формуванню князівського доменіального господарства й було першим кроком на шляху до утвердження феодалізму на Русі.

Тобто, замість періодичних наїздів, які мали назву «полюддя» та проводилися в осінньо-зимовий період, створювалися нові постійні фінансово-адміністративні округи, які склалися з представників князівської влади та діяли від її імені [11, с. 110]. Крім заснування погостів, тобто місць збору податків, «уроки» чітко визначали їх розмір та зміст. Загалом, потрібно зауважити, що полюддя в період князювання Ольги було архаїчним інститутом, пережитком родоплемінного ладу.

Щодо значення реформування системи збору податків за часів князювання Ольги, то тут потрібно наголосити на неоднозначній оцінці їх наслідків та значення в наукових колах. Деякі вчені вважають, що заходи, здійснені в цей період, спрямовані на реформування фінансово-економічної та податкової системи країни, об'єктивно не могли призвести до корінного перелому устоїв її соціально-економічного життя, вони були продовженням усе тієї ж «військово-торговельної корпорації», якою була Київська держава раніше [12, с. 102]. Інші ж навпаки наголошують на виключній важливості цих реформ, які призвели до суттєвих прогресивних зрушень, впорядкували економічне та адміністративне життя країни [13, с. 18], укріпили фінансову базу князівського державного управління, що сприяло об'єднанню окремих земель та підвищенню політичної ваги Київської Русі на міжнародній арені [14, с. 15].

Отже, суть реформи полягала в регламентації феодальних повинностей. Ольгою були влаштовані осередки центральної влади на місцях, адміністративна та судова системи були поширені на всі племенні князівства Київської Русі. Це мало надзвичайно велике значення для впорядкування податкової системи та створення ефективного та дієвого апарату, який би належним чином виконував покладені на нього функції, та зводив до мінімуму непорозуміння і недоліки, які виникали під час збору податків.

Зміни в системі оподаткування і взаємодії центральних і місцевих владних структур сприяли розвитку суспільства того часу. За часів Київської Русі податки та збори які вводились, стали одними з джерел наповнення державної казни і використовувались для фінансування громадських потреб. В такий спосіб податкова реформа стала стабілізуючим фактором і сприяла розвитку державності на території майбутньої України.

Список літератури

1. Котляр М.Д. Історія України в особах. Давньоруська держава. – К.:Україна. – 1996. – 463 с.
2. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К.: Лыбидь, 1990. – 400 с.
3. Луговой О.С. Визначне жіноцтво України. – К.:Дніпро. –1994. – 120 с.
4. Брайчевський М.Ю. Твори. – Т.1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. – Історична думка в Київській Русі. – К. Видавництво імені Олени Теліги, 2004. 720 с.
5. Ярошенко Ф.О., Історія податків та оподаткування в Україні: Навчальний посібник. / В.Л. Павленко – Ірпінь.: Академія ДПС України, 2002. – 240 с.
6. Соловьев С.М. Об истории Древней России. – М.:Просвещение, 1992. – 247 с.
7. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // Український історичний журнал. – 2001. - №2. – С. 23 – 33.
8. Рибаків Б.А. Киевская Русь и русские княжества. – М.:Наука. –1982. – 430 с.
9. Толочко П.П. Древняя Русь: очерки социально – политической истории. – К.: Наукова думка, 1987. – 284 с.
10. Рыбаков Б.А. Смерды // История СССР - 1979. – № 2. - С. 36-57.
11. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М.:Изд-во юридической литературы., 1949. – 541 с.

12. Толочко О.П., Толочко П.П. – Т.4 : Київська Русь. Україна крізь віки: В 15 т. / За ред. В.А. Смолія. :- К.:Альтернативи, 1998. – 351 с.
13. Іванченко Р.П. Княгиня Ольга: на перехресті історичних доль. - К.:Логос, 2002. – 44 с.
14. Пушкарєва Н.Л. Женщины Древней Руси. – М.: Мысль, 1989. - 286 с.